

ЗА ЕДНА ГРУПА ХИДРОГРАФСКИ ТЕРМИНИ В МИКРОТОПОНИМИЯТА

Надежда Данчева
Институт за български език, БАН

ABOUT A GROUP OF HYDROGRAPHIC TERMS IN MICROTOPYNYMY

Nadezhda Dancheva
Institute for Bulgarian Language, BAS

The subject of the study is the microtoponymy from Western Bulgaria, formed by or with the participation of hydrographic terms. Of particular interest are words that refer to springs. This is a small part of the water marking and related to water objects, which are preserved in the Bulgarian hydronymy collected over time.

The aim of the study is to bring together this semantic lexical group and to summarize the complex of facts by drawing conclusions on the origin, structure and word-forming features of these names. For the fulfillment of this goal, the following linguistic methods were applied – etymological, structural, and word-forming.; Last, but not least, the geographical distribution of hydronyms is taken into consideration.

Key words: *microtoponym, toponimization, toponym, hydrographic term*

Топонимизираните апелативи с хидрографско значение се отнасят към *географската терминология*¹. Това са т. нар. **означения за води и свързани с тях обекти** (вж. Мурзаев 1974: 22; Дуриданов

¹ Под *географски термини* се разбират общонародни или местно ограничени думи, указващи вида на географския обект: 1) означения за води и свързани с тях обекти; 2) означения на изпъкнали земеповърхни форми; 3) означения на вдлъбнати земеповърхни форми; 4) означения на морфолого-вегетативни форми; 5) общи означения на земята и на земни участъци, които участват активно в образуването на топонимите (вж. Мурзаев 1974: 22; Дуриданов 1963: 191 – 215) – като следва да се уточни, че подялбата на материала, използван от Ив. Дуриданов, е основана на географския критерий, приложен от Шуц 1957 и Ницше 1964.

1963: 191 – 215), като нарицателните в състава на тази група лексика (означения за води) са разпределени в по-малки групи на основата на извънезикови критерии, обусловени от тясната връзка на лексиката с екстралингвистичната действителност, както и на основата на близостта на лексикалното значение на думите.

Цел на изследването е да се представи обширният корпус от хидрографска лексика, онимизиран в микротопонимията, като обект на внимание в конкретния материал са микротопонимите от Западна България, които пазят нарицателно с хидрографско значение, с което се назовават **извори**.

В работата се привеждат сведения за значението, разпространението на термините и тяхното отражение в българските названия – съответно се използват етимологичният и ареалният метод. Термините се разглеждат по азбучен ред.

Източници на изследване са публикуваните монографични топонимни изследвания от Западна България, изградената в секция „Приложна ономастика“ *Електронна база данни на българската топонимия* и книгата на проф. Й. Заимов *Българският водопис* (Заимов 2012).

1. Микротопоними с участието на термини със значение ‘извор’

Диал. термин **аязмо, аязма, язма** ‘лечебен извор; свещен извор’ (от гръцки) се среща главно в Югоизточна България и МИ в Западна България са малко: *Аязмото* (Берк); *Аязмото*, извор в скала с изградена чешма и икона на св. Ив. Рилски (Дупн); извор в пещерата Духлата при Перник (вж. подробно Заимов 2012: 49). Повечето имена са възникнали на турска почва. Онимните аналози в топонимията са бълг. *Светá водá*, *Светéна водá*.

В топонимията много често се среща апелативът **вода** ‘течността в реките; вода; извор или кладенец’, стб. (общослав.) *вода* (БЕР I: 169) в значение ‘извор’. Срещат се голям брой едносъставни и двусъставни микротопоними: *Бéла водá*, *Води́ца*, *Води́ци* (места с извори) (Врач); *Води́цата*, кладенец (Лом); *Води́цата*, изворче, от *води́ца* ‘слабо изворче’, умал. от вода (Мих); *Водата*, извор (Радам); *Водени дол*, извор, приток на р. Коприва. – Прил. от *вода* по сложното склонение (Кюстенд); *Водич*, извор, м. и мах. – Прил с *-jъ* от *Води́ца* (Кюст).

Онимизиран главно в Югозападна България (Год, Врач, Мих, Радам, Брезн, Кюст) е терминът **врелó** ‘извор, който блика силно’; ‘място, където реката не замръзва’, произв. от глаг. *вря* (БЕР I: 185).

МИ: *Врелото* (Врач); *Врелата*, мн.ч. (Мих); *Врелото* (Год); *Врелото*, карстов извор (Кюст); *Врело* (Брезн).

В топонимията на Западна България се срещат и малко имена, в които е топонимизиран апелативът **врис** ‘извор; кладенец, чешма’. От нгр. *врѹсѣ* ‘извор, чешма’ (БЕР I 187). МИ: *Малкия врисъ*. *Врисъ*, *Врисе*, *Врисища* (Гоцед) (вж. Заимов 2012: 231 – 233). Повечето от тях са в Източна България².

Главно в Североизточна България се среща и нарицателното **въбел** ‘извор, кладенец’ (БЕР I 200). Микротопонимите в западнобългарската топонимия отново са малко: *Вабело*, кладенец (Разл); *Въбела* (Гоцед); *Ябало*, местност (Врач), *Яболо*, извор (Врач) (Заимов 2012: 240).

Изч. **дулѧн* ‘извор’, произв. от диал. *дуло* ‘трѣба, от която изтича вода за поливане’ и *-ан* е запазено в няколко онима: *Дулано*, извори (Берк); *Дулан* (Мих), *Дулѧн*, извор; чешма с дуло ‘чучур’ (Брезн); *Масларски дул* (Гоцед); *дула*, мн.ч.: *Десетте дула* (Радам); *дулѧнче*: *Дулѧнчето*, изворче (Берк).

Наричателното **извор** ‘място, от което извира вода’ е легнало в основата на много микротопоними по цялото българско землище. Среща се и в много двусъставни имена: *Извѳр* (Берк, Брезн, Кюст, Трън); *Голем извор* (Ботевгр); *Студен извор* (Соф). **Терминологичен ред**: *извѳрище* ‘място с много извори’ (Врач), мн.ч. от обл. ‘голям извор’ в *Извѳрища* (Свогенско) (Заимов 2012: 554 – 555); *извѳрци*, умал. мн.ч. (Врач), *изворче* ‘малък извор’ (Мих, Год, Врач, Гоцед, Дупн). МИ: *Извора*, *Изворете* (Мих); *Изворѳл* с румънска топонимна наст. *-ел* (Белосл, Врач); *Извѳрище* (Врач); *Точовото ѳзворче* (Мих); *Изворче* (Год); *Самодивско ѳзворче* (Врач); *Двете изворчета* (Дупн).

На територията на Западна България се срещат малко микротопоними, в които са топонимизиран хидрографските термини **ѳзлак** ‘кладенец, извор’ (вж. БЕР II 165): *Излако* (Мих); *Излако* (Берк, Год, Врач); *Кьосевио ѳзлак* (Дупн); *Излачето* (Радам), също **кайнѧк** ‘извор; мочурище’ (Самок) – от тур. *каупак*, заето в срхр. (БЕР II 146): *Бержилѳшкия кайнѧк*, *Кайнѧка* на Пангарица, извор, *Кайнаржѳ*, от тур. *каупарса* ‘извор’ с а > е след ж, *Кайнарджика*, умал. */-сѳк/* (Гоцед) – имената са възникнали на турска почва или на българска от заемка.

Един от най-разпространените термини с хидрографско значение в микротопонимията е **кладенец** в значение ‘малък извор’, стб.

² Срв. и в Солунско, Дойранско и др. – имена, възникнали от грѳцкото *врисѳ* ‘извор’ на грѳцка почва: *Кали врисѳи*, *Петро врисѳи* (подробно: Заимов 2012: 232).

кладѣньць: *Два кладѣнци; Кладѣнъц, Кладѣнъц магъле*, извор (Брезн); *Ненови кладѣнци* (Мих); *Кладѣнъц*, изворче (Год); *Над кладѣнецо* (Радом); *Кладѣнчѣ*, слаб извор (Брезн); *Студеното кладѣнче* (Дупн).

В разглежданата група хидроними се откриват и нарицателното **ключ** – запазено в израза ‘ври на ключ, ври с ключ’ (за вода) = (образува мехури, кламбуци), вероятно с първично значение ‘(клокотлив, буен) извор’ (БЕР I: 490-491; Заимов 2012: 120). МИ: *Ключ*, извор (Кюст); *Ключище*, изворче (Свогенско); *Ключа* (Трън); *Ключовица* (Ботевгр) – извори или места с крива форма – тук в основата е ***ключ** произв. от *клюка* в срхр. ‘кука, скоба’, словен. ‘крив предмет’ (БЕР II: 491); *Ключница* (Кюст) – от ВИ, прил. от *ключ* и *-ица* (Заимов 2012: 212). Топонимизира се основно в едносъставни оними.

Апелативът **матица** ‘главно течение на река; кладенче’ (Лом), умал. *матиче* ‘речен ръкав, който се отделя от река и след малко се влива в нея’ (Самок), стб. *матица* ‘извор’ (Заимов 2012: 347) (вж. БЕР III: 686) е онимизиран в западнобългарската топонимия. *Матица* се среща в микротопонимията на Лом, Соф, Мих, Дупн, Радом, Брезн. МИ: *Матицата*, мочурливи ниви (Мих); *Матица*, изворна рекичка с лековита вода (Дупн); *Кривата матица* (Радом).

С широки ареали в хидронимията е хидрографският термин **слатина** ‘извор, на който водата не блика силно, а изтича бавно’ (Герров); ‘солена земя’ (Порече), слатини мн.ч. ‘минерален извор’ (СЗ), стб. *слатина* (БЕР VI: 856 – 857); ‘солен извор’, още ‘извор, чиято вода не блика’ (по Чолева-Димитрова 2009: 398)³. МИ: *Слатина*, мочур с ливади; *Драгоини слатини*, *Слатинье*, съб. (Брезн); *Слатина*, село, извор, ливади (Берк); *Су/х/ата слатина* (Мих); *Слатина* (Гоцед); *Слатина*, някогашни ливади (Дупн), също **студѣнец**, стб. **стоудѣньць** ‘кладенец; извор’: *Студѣнъц*, кладенец, с ъ < ъ (Радом, Год, Брезн); *Студенец*, извор, името е отбелязано във Виргинската грамота преди 1277 г.; *Студѣнъц*, извори (Брезн); ***студѣнѣк**: *Студѣнек*, извор и ниви (Гоцед).

2. Микротопоними с участието на термини със значение ‘топъл извор’

Разпространен в топонимията е терминът **бãня** ‘топъл минерален извор’. **Терминологичен ред**: *бãня, бãни, бãнка*, умал. (Радом, Берк),

³ Вж. Младенов, Ст. *Етимологически и правописен речник на българския книжовен език*. С., 1941: 589; *Речник на българския език*. I – VI. С. 1975 – 1978, том V: 190, Badjura, P. *Ljudska geografija. Terensko izrazoslovije*. Ljubljana, 1953: 235; Schütz, J. *Die geographische Terminologie des Serbokroatischen*. Berlin, 1957: 67.

банчѐ, умал. (Радом), *б̀анче*, *б̀анище* (Гоцед), *б̀анища* (Разл), *б̀анки*, *б̀анища*, умал. (Дупн, Гоцед, Врач). МИ: *Банките*, топъл извор (Кюст, Радом) (Заимов 2012: 67); *Б̀аните*, *Б̀анища* (Разл.); *Б̀анска усойка*, *Б̀анището*, *Банищата* (Гоцед); *Банищата*, от банища (Дупн); *Бани дол* (Благоевград) – От изч. прил. от *баня* с *-ъи* (Заимов 2012: 66)⁴.

Със значение ‘топъл извор’ са и следните термини:

гѐйзер ‘горещ извор, който периодически хвърля вода на голяма височина’ (за произхода вж. БЕР I: 235): *Гѐйзеро*, минерален извор, открит чрез сондаж около 1972 г., ново име (Дупн);

парѐло ‘горещ извор; място, където се парят дрехи’: *Парѐлото*, топъл минерален извор (Дупн); *Парилото*, топъл извор (Гоцед) (Заимов 2012: 475);

топлик ‘топъл извор’ (Берк, Мих, Врач, Год, Гоцед, Дупн, Радом, Брезн), *топлиг* (Разл); *топлища* (Гоцед): *Топлико*, извор (Берк); *Топлик*, дол; *Топлико*, низина край реката (Мих); *Топлика*, извор, от *топло* и *-ик*; *Топлико*, извор (Врач); *Топлик*, извор и ниви (Год); *Топлика*, голям карстов извор и река (Гоцед); *Топлиго* с озвучаване на *к* в *г* (Разл); *Црънио топлик*, *Топлико* (Дупн); *Топлик*, извор на припек; извор (Брезн); също *Топлицата*, минерален извор, вж. стб. *топлища* ‘топъл извор’ (Гоцед).

3. Микротопоними във връзка с други свойства на водата

3.1. Микротопоними, характеризиращи движението на водата

В тези имена се топонимизират нарицателни, производни от глаголи, характеризиращи движението на водата, и активни в говорите суфикси:

кля́бук ‘извор, който блика на талази, на клябуци’ (Врач, Гоцед, Трънско, Кюст, Радом), *кля́бук* (Мих, Гоцед); **клябу́чак** ‘място с клябуци’ (Врач): *Клябука*, извор (Врач); *Клябуко*, дол (Радом); *Клябучец* (Кюст); *Клябучако*, дол с извори, които изтичат на талази (Врач); *Клябук*, водопад (Мих).

В същия синонимен ред са имена като *Клокотало*, извор, както *Боботало*. От **клокотало** ‘нещо, което издава тъп шум, клокот’, от гл. *клокотя*, стб. гл. *клокотати* (Брезн) (Заимов 2012: 118); ***клокотина** ‘клокотлив извор или поток’ в МИ *Клокотина*, горист рът (Панагю-

⁴ Срв. *Баненска река* – от ВИ **Баня* и *-ен-ски* (Рила) и *Голяма Баненска река* (Разл); *Банешница* (Гостивар) – По ВИ, от *баня* и *-ешница* (Заимов 2012: 66). Срв. СелИ *Банища* (Врач, Монтана, Дупн) – от *баня* и *-ища* (Заимов 2012: 66); *Банишор*, старо име на с. *Банище* (Брезн) – от рум. *Vanişor*, произв. от старинна заемка от бълг. *баня* (Заимов 2012: 67).

рище), стръмна долина (Ихтиман) (Заимов 2012: 118); срв. *Клокотиш*, ливади (Год) – от име на клокотлив извор, от *клокот* и *-иш*, както в *Мъгл-иш*; *Клокотник*, клокотлив извор (Трън). – От ***клокотник** ‘клокотлив извор’ (Заимов 2012: 118); *Клокотнички дол* (Трън). Прил. от ВИ ***Клокотник** или ***Клокотница** (Заимов 2012: 118); *Клокòч*, местност (Соф). Възможно от име на клокотлив извор, от ***клокоч** (Заимов 2012: 118);

църцорѝя: *Църцорѝя*, извор, на който е съградена чешма с улей, от който водата църцори ‘тече във вид на тънка струя’ (Брезн); *Църцорѝа*, изворче (Врач); *цòнцор*, *цòнцòри*, диал. ‘тече слабо’ и *-ец* в *Цонцорѝец*, извор (Врач); *Църцорѝите* (Берк);

шѝшорка ‘изворче’ (от звукоподраж. гл. *шѝшòри* ‘шуми, издава шум /за вода/’): *Шѝшорка*, кл. (Берк); *Шѝшорка*, извор (Мих); *Шѝшорка*, чешми (Год).

3.2. Микропоними във връзка с мирис на водата

Регистрира се само апелативът **смърдàн** със специализирано хидрографско значение ‘извор, водата на който смърди, мирише лошо’: *Смърдан* с а < ъ (Врач).

3.3. Микропоними във връзка с въздействието на водата върху хората

В тази група се обединяват имена като *Пръдла*, равнище с извор и мочур, водата мирише неприятно и причинява стомашно разстройство (Брезн); *Пупльовец*, извор, от диал. *пупльов*, *пъплив* ‘вода, която причинява подуване на пупата; с *-ов-ец* (Врач); *Пръдльивъц*, извор, водата му причинява разстройство и болки (Брезн); *Трèската*, дол с изворна вода. От **трèска** ‘извор, чиято вода предизвиква болестта треска’ (Дупн).

3.4. Микропоними във връзка с мястото, от което извира водата

Често име на извори, на които е сложена каца, за да не се мъти водата, са *Кацата*, извор (Мих, Берк); *Качката*, от *качка* ‘каче’, умал. от *каца* (Гоцед); *Кацата*, извор, на който била набита каца без дъно, за да не замърсява водата (Дупн); *Кюнъцът*, извор с кюнец, през който тече водата (Год); *Кюнко*, извор, следи от кюнци, ед.ч. *кюнк* и *кюнъц* ‘пръстена водопроводна тръба’, от тур. *künk*, членувано; *Красавски кюнци* (Брезн); *Кюмка* (Гоцед); *Кюнко* (Разл).

Извори, които водят началото си от пукнатина на скала, са назовани с имена, в които са легнали диалектните нарицателни **пукел** ‘пукнатина’; **пукнè** ‘малки пукнатини, цепнатини в скали’; **пукнèж** ‘пукнатина’; **пукнòр**, диал. ‘пукнатина’: *Пукел*, извори от пукнати-

на; *Пукин дол*, пукнатина от скала; *Пукино кладенче*, изворче от пукнатина (Врач); също *Пукне*, гора и извор от скална пукнатина (Дупн); *Пукнежо*, извор от пукнатина (Врач); *Пукнора*, извори от пукнатини (Врач).

Извори, които водят началото си от дървен улей, носят имена от диалектното **соп**, ‘дървен улей на чешма, чучур’: *Сòново*, извор, прил. от *соп* (Берк); *Сòпичка бара* (Брезн); срв. СелИ *Сòново*, село (Дупн).

В същия синонимен ред се нарежда хидрографският термин **стубел** ‘извор, чиято вода излиза от кух дънер’, разпространен по цялата територия – онимизирани са и много производни: **стубел** (Берк, Мих, Врач, Белосл, Год, Дупн, Брезн), **стубла**, ж.р. от *стубел* (Врач, Дупн); **стублица** умал. от *стубла* (Брезн, Берк, Мих, Врач, Дупн, Радам), **стубле**, умал. от *стубел* (Брезн, Радам), **стубличе**, умал. от *стублица* (Радам): *Стубело*, извори (Берк); *Стублите* (Дупн); *Стубле*, извор (Брезн); *Стублицата*, изворче (Брезн); *Гръчката стубла*, *Стублата*, извори (Врач); *Стублицата*, склон с някогашен извор (Дупн), също **чучур** ‘място, откъдето изтича вода на извор’: *Чучурец с -ец* (Берк); *Чучоро*, извори; *Чучерката*, чешма с дървено корито; *Чучеро* (Разл); *чучурче*: *Студеното чучурче*, *Чучурчето*, извор (Гоцед).

Изводи

Имената, образувани от тези апелативи, убедително потвърждават силната връзка между нарицателно име и собствено от сферата на микротопонимията. Активни са термини като *вода*, *извор*, *кладенец* в знач. ‘извор’, също *слатина*, *стубел*, *баня*, *топлик*. Срещат се много производни на тези нарицателни, а имената са едносъставни и двусъставни.

Докато при други групи хидроними, напр. *имената, които назовават блата, влажни и кални места*, откриваме множество старинни оними, образувани от изчезнали основи, оними, които представляват редки словообразователни типове, като *Мочурѝя*, мочури (Год) (Заимов 2012: 396); *Глибавица*, *Глибаница*, от прил. **глибана* и *-ица* (Кюстенд), в Югозападна България се среща топоним от изчезналия апелатив **грез* (от стб. *гразъ* ‘потопявам’) и др., то в изследваната група лексика се откриват малко на брой старинни имена. Това са предимно едносъставни имена: *Дулано*, извори (Берк); *Ключ*, извор, *Ключница* (Кюст); *Сопово*, извор (Берк). Не е голям и броят и на микротопонимите, в които са топонимизирани диалектни нарицателни: *Пукел*, извор от пукнатина (Врач); *Матицата* (Мих); *Крива матица* (Радам).

Съвсем очаквано малко на брой в Западна България са и онимите, образувани от хидрографските термини от чужд произход: гр. *аяз-мо* и *врис*, тур. *кайнак*.

Макар разгледаните хидрографски термини, запазени в събраната през времето българска хидронимия, да формират една малка част от означенията за води и свързаните с тях обекти, специалното проучване на структурните и словообразователните особености на изследваната семантична група микротопоними би позволило да се демонстрира комплексът от факти, техните връзки и ареалното им разпространение.

ЛИТЕРАТУРА

- БЕР 1971:** *Български етимологичен речник*. [Balgarski etimologichen rechnik.] София: БАН, 1971.
- Дуриданов 1963:** Дуриданов, Ив. Географската лексика на старобългарския език с оглед на праславянски. [Duridanov, Iv. Geografskata leksika v starobalgarskiya ezik s ogled na praslavyanski.] // *1100 години славянска писменост*. София: БАН, 1963, 190 – 215.
- Займов 2012:** Займов, Й. *Българският водопис*. [Zaimov, Y. Balgarskiyat vodopis.] София: Фабер, 2012.
- Мурзаев 1974:** Мурзаев, Э. *Очерки топонимики*. [Murzaev, E. Ocherki toponimiki.] Москва: Мысль, 1974.
- Ницше 1964:** Nitsche, P. *Geographische Terminologie des Polnischen*. Köln: Bohlau, 1964.
- Чолева-Димитрова 2009:** Чолева-Димитрова, А. *Местните имена в Радомирско*. София, ИБЕ. [Choleva-Dimitrova, A. Mestnite imena v Radomirsko.] София: ИБЕ, 2009.
- Шуц 1957:** Schütz, J. *Die geographische Terminologie des Serbokroatischen*. Berlin: Akademie Vlg., 1957.

СЪКРАЩЕНИЯ

- МИ – местни имена
мн. ч. – множествено число
гл. – глагол
гр. – гръцки език
наст. – наставка
умал. – умалително
рум. – румънски език
тур. – турски език

СелИ – селищно име
стб. – старобългарски език
срхр. – сърбохърватски
съб. – събирателно